

سطح‌بندی زیرساخت‌ها و تأسیسات گردشگری در شهرستان‌های استان آذربایجان غربی

اسماعیل نصیری هندخاله^۱

رباب حسین‌زاده^{۲*}

اسماعیل صفرعلی‌زاده^۳

چکیده

امروزه توسعه گردشگری به‌عنوان فعالیتی سودآور، در اولویت برنامه‌ریزی کشورها قرار گرفته است. اما توسعه گردشگری نیاز به توسعه زیرساخت‌ها دارد که معمولاً در کشورهای جهان سوم تمرکز زیر ساخت‌های گردشگری در شهرهای بزرگ و مراکز استان‌ها، باعث رونق گردشگری در شهرهای بزرگ شده و شهرهای کوچک و حتی روستاهای با پتانسیل بالای توریستی از مزایای آن کم بهره بوده‌اند. شناسایی سطوح توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها به‌لحاظ زیرساخت‌های گردشگری می‌تواند در برنامه‌ریزی برای مناطق کم‌تر توسعه‌یافته کمک شایانی نماید. تحقیق حاضر با روش توصیفی-تحلیلی سعی در تحلیل زیرساخت‌های گردشگری شهرستان‌های استان آذربایجان غربی دارد که در این راستا ۱۴ متغیر انتخاب گردیده و با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی در SPSS مورد تحلیل قرار گرفته است. متغیرهای فوق به ۲ عامل تأثیرگذار کاهش یافت و در نهایت با تلفیق امتیازات عاملی حاصله، شهرستان‌ها رتبه‌بندی شده و سطوح توسعه‌یافتگی آن‌ها مشخص گردید. نتایج حاصله

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور.

۲- عضو هیات علمی و دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول).

Email: robab.hoseinzadeh@yahoo.com

۳- عضو هیات علمی و دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه پیام نور.

حاکمی از آن است که، شهرستان ارومیه به لحاظ برخورداری از زیرساخت‌ها در رتبه اول و شهرستان خوی در رتبه دوم و شهرستان‌های شوط و پلدشت در رتبه شانزدهم و هفدهم قرار گرفته‌اند. و سطح‌بندی شهرستان‌های استان نشان از وجود ناهمگنی در سطح استان دارد به طوری که، شهرستان ارومیه در سطح کاملاً توسعه‌یافته و شهرستان‌های خوی و سردشت، توسعه‌یافته و شهرستان‌های چالدران، ماکو، مهاباد، سلماس، میاندوآب، نقده، بوکان در حال توسعه و بقیه شهرستان‌ها محروم می‌باشند و بین رتبه هر شهرستان به لحاظ برخورداری از زیرساخت‌ها و جاذبه‌های گردشگری شهرستان‌ها رابطه مثبت وجود دارد.

واژگان کلیدی: گردشگری، زیرساخت‌های گردشگری، تحلیل عاملی، آذربایجان غربی.

مقدمه

در سال ۲۰۰۹ حدود ۸۸۰ میلیون بازدیدکننده در سطوح بین‌المللی به فعالیت‌های گردشگری و سفر پرداخته‌اند که در سال ۲۰۱۰ این رقم ۶/۶ درصد افزایش یافته و به تعداد ۹۴۰ میلیون سفر بین‌المللی رسیده است. بر این اساس عده‌ای مدعی هستند که از هر ۱۴ شاغل ۱ نفر و حدود ۱۲ درصد از تولید ناخالص جهانی مربوط به فعالیت‌های گردشگری است (صالحی و حسن‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰). این در حالی است که بسیاری از مناطق جهان حتی قادر به کسب فواید ناچیز گردشگری نیز نیستند. با نگاه به کشورها و مناطق داخلی آن‌ها متوجه می‌شویم که ۴۰ کشور برتر مقصد گردشگران همگی دارای زیرساخت‌های بالایی هستند (Bhatia, 2002: 71). بنابراین زیرساخت‌های ناکافی به عنوان یکی از جدی‌ترین محدودیت‌های توسعه گردشگری می‌باشد (Khandari & Chandra, 2004: 9). علاقمندی گردشگران به یک مقصد باعث افزایش سرمایه‌گذاری در توسعه زیرساخت‌ها می‌شود و فواید توسعه زیرساخت‌ها علاوه بر گردشگران، فعالیت‌های اقتصادی مردم محلی را نیز در بر گرفته و به ارتقاء استانداردهای زندگی آن‌ها کمک می‌نماید (Khunou et al, 2009: 273). بسیاری از کشورها منافع اقتصادی و اجتماعی خود را از گردشگری دریافت کرده و درآمدهای حاصله را برای توسعه زیرساخت‌های منطقه به کار می‌گیرند (Eccles & Casta, 1996: 44) توسعه گردشگری می‌تواند فاصله بین مناطق توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته را در یک کشور کاهش

دهد و به‌عنوان ابزاری جهت برقراری تعادل منطقه‌ای باشد (Khunou et al, 2009: 273) و زمانی تعادل منطقه‌ای حاصل می‌شود که کمبودها در سطح نواحی مشخص و نابرابری‌های ناحیه‌ای کاسته شود. بنابراین سطح‌بندی نواحی گردشگری معیاری برای تعیین مرکزیت و هم‌چنین تعیین زیرساخت‌های مورد نیاز و تعدیل نابرابری‌های بین نواحی است (شماعی و موسی‌وند، ۱۳۹۰: ۲۴). اگر چه مفهوم سطح‌بندی در رشته‌های برنامه‌ریزی شهری، شهرسازی، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای مدت‌ها است که مورد بحث و پژوهش قرار گرفته و نوشته‌های زیادی در تبیین آن نگارش شده است، اما این مفهوم در ادبیات گردشگری - چه در سطح بین‌الملل و چه در سطح داخلی - مفهومی جدید و نو می‌باشد (ضیایی و شجاعی و ۱۳۸۹: ۲۷). استان آذربایجان غربی در مرز شمالی کشور دارای پتانسیل‌ها و توان‌های بالقوه و بالفعل گردشگری است. این استان با داشتن بیش از ۱۳۰۰ اثر ثبت شده ملی و ۲ اثر از ۱۲ اثر موجود کشور در فهرست آثار ثبت شده بین‌المللی (یونسکو) رتبه نخست آثار تاریخی ثبت شده کشور را یدک می‌کشد (سلیمانزاد و عالی‌اف، ۱۳۹۰: ۷). هم‌مرز بودن با سه کشور؛ ترکیه، عراق و آذربایجان؛ و سه استان؛ آذربایجان شرقی، کردستان و زنجان و مطرح بودن به‌عنوان دروازه اروپا و جاذبه‌های بی‌بدیل اکوتوریستی از قابلیت‌های گردشگری این استان است. اما عدم اطلاع‌رسانی و معرفی جاذبه‌های استان در سطح ملی و بین‌المللی و ضعف زیرساخت‌های گردشگری علی‌الخصوص در شهرهای کوچک، باعث شده تا این استان آن‌چنان که شایسته است از مزایای گردشگری بهره‌مند نگردد. تحقیق حاضر با هدف شناسایی توان‌های گردشگری در استان آذربایجان غربی سعی در رتبه‌بندی شهرستان‌های این استان به‌لحاظ زیرساخت‌های گردشگری موجود در آن‌ها دارد تا به این وسیله نقاط محروم اما با پتانسیل بالا شناسایی و اقدامات مؤثری در جهت کاهش نابرابری‌های زیرساختی در آن‌ها صورت گیرد. تحقیق حاضر در راستای پاسخ به سؤالات زیر تنظیم شده است آیا زیرساخت‌های گردشگری در همه شهرستان‌های استان به‌طور متعادل توزیع شده است؟ و آیا توزیع زیرساخت‌ها به تناسب جاذبه‌های شهرستان بوده است؟ در زمینه سطح‌بندی زیرساخت‌های گردشگری مطالعات محدود است که در زیر به تعدادی از آن‌ها اشاره شده است.

خانداری (۲۰۰۷) در پژوهشی به مطالعه زیر ساخت‌های حمل و نقل در جزیره موریس پرداخته و به این نتیجه رسیده است که وجود زیرساخت‌ها از جمله سیستم‌های حمل و نقل بر تقاضای گردشگران تأثیر دارد (Khandaroo, 2007: 1021-1032). شمعی و موسی‌وند (۱۳۹۰) به سطح‌بندی شهرستان‌های استان اصفهان از لحاظ زیر ساخت‌های گردشگری نشان دادند که شهرستان‌های اصفهان و کاشان به لحاظ دارا بودن زیرساخت‌ها در اولویت می‌باشند و بین تعداد گردشگران و زیرساخت‌ها رابطه معناداری وجود دارد (شمعی و موسی‌وند، ۱۳۹۰: ۴۰-۳۳). تقوایی و همکاران (۱۳۹۲) به سطح‌بندی شهرستان‌های استان گیلان از لحاظ امکانات و جاذبه‌های گردشگری پرداخته و به این نتیجه رسیدند که با مشخص شدن قطب‌های گردشگری استان، تخصیص مطلوب اعتبارات مالی در توسعه مناطق گردشگری، استفاده هدفمند از امکانات موجود و پایداری بیش‌تری در فعالیت‌های گردشگری این استان به وجود خواهد آمد (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۲۳-۲۳۸). وارثی و همکاران (۱۳۹۰) با تحلیل بر وضعیت زیر ساخت‌های گردشگری در شهر اصفهان با تأکید بر هتل‌ها نشان دادند که بین خدمات ارائه شده از طرف هتل‌ها و هم‌چنین بین امکانات و خدمات گردشگری شهر اصفهان با سفرهای مجدد گردشگران به این شهر رابطه معناداری وجود دارد (وارثی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۲-۹۱). امانپور و همکاران (۱۳۹۲) به رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خوزستان از لحاظ شاخص‌های گردشگری به این نتیجه رسیدند که بین شهرستان‌های اهواز و دزفول و شوشتر به‌عنوان گروه توسعه‌یافته و سایر شهرستان‌ها شکاف عمیقی وجود دارد (امانپور و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۲۱-۲۰۱).

محدوده مورد مطالعه

استان آذربایجان غربی با احتساب دریاچه ارومیه حدود ۴۳۶۶۰ کیلومتر مربع مساحت و بالغ بر ۳۰۸۰۵۷۶ نفر جمعیت دارد. از طرف شمال و شمال شرق با جمهوری آذربایجان و ارمنستان، از غرب با کشورهای ترکیه و عراق، از جنوب با استان کردستان و از شرق با استان آذربایجان شرقی و زنجان همسایه است. بر اساس آخرین آمار تقسیمات کشوری این

استان دارای ۱۷ شهرستان، ۴۰ بخش، ۴۲ شهر، ۱۱۳ دهستان می‌باشد که مرکز آن شهر تاریخی ارومیه است.

شکل (۱) نقشه موقعیت استان آذربایجان غربی

مواد و روش‌ها

در تحقیق حاضر از ۱۴ متغیر استفاده شده است که عبارتند از تعداد سالن‌های نمایش، تعداد اماکن متبرکه اسلامی، تعداد اقامتگاه‌های عمومی، تعداد کارگاه‌های صرف غذا و نوشیدنی، تعداد تلفن‌های همگانی راه دور، تعداد پایانه‌ها و شرکت‌های تعاونی حمل و نقل فعال، تعداد پارک‌های عمومی، تعداد حمام و سرویس‌های بهداشتی عمومی، تعداد موزه‌ها و مراکز تاریخی و فرهنگی، راه‌های تحت پوشش شهرستان، تعداد دفاتر خدمات گردشگری، تعداد واحدهای پذیرایی بین‌راهی، تعداد مناطق نمونه گردشگری، تعداد فرصت‌های سرمایه‌گذاری گردشگری.

زیرساخت‌ها در یک تعریف کلی، ابزارهای دسترسی، حفاظت از منابع و ساختار بخش‌های قابل دسترس محیط ساختمان، حفظ امکانات گردشگری همچون بندرگاه‌ها و حراست از خدماتی که گردشگری بر آن‌ها متکی است، همچون خدمات گاز، آب، برق، فاضلاب و شبکه فاضلاب را زیر پوشش قرار می‌دهد (تقوایی و اکبری، ۱۳۸۸: ۱۱۸).

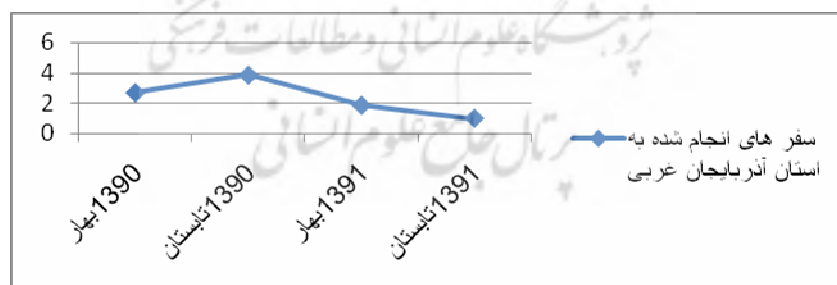
تأسیسات گردشگری به مجموعه تجهیزاتی که مورد استفاده گردشگران داخلی و خارجی قرار می‌گیرد، اطلاق می‌شود و شامل مجموعه امکانات اقامتی، پذیرایی و تفریحی، هم‌چون هتل‌ها، مهمانسراها و مسافرخانه‌ها، مجتمع‌های جهانگردی، رستوران‌ها و قهوه‌خانه‌ها و انواع تفرجگاه‌های تابستانی، زمستانی، ساحلی، کوهستانی و امثال آن را دربرمی‌گیرد (تقوایی و رنجبر دستنایی، ۱۳۸۹: ۲۷).

گردشگری بخش پویا و جالبی است که دائماً در حال تغییر است و می‌تواند از طرق زیادی بر زندگی مردم تأثیر بگذارد. این فعالیت برای گردشگران، به‌منزله خاطراتی مادام‌العمر، برای شاغلان؛ کار و فعالیت و برای مقاصد گردشگری، منبع درآمد و اشتغال است (Inkson et al, 2012: 1) توسعه گردشگری نیاز به زیرساخت دارد و عمدتاً زیرساخت‌ها در قالب تأسیسات اقامتی، خدمات حمل و نقل و امکانات عمومی تعریف می‌شود (ویلیامز، ۱۳۹۰: ۸۶). وجود زیرساخت‌های مناسب و توزیع مناسب خدمات در جذب گردشگران به طرف مکان‌های مستعد گردشگری بسیار تعیین‌کننده است به‌عنوان مثال، راه‌آهن هند نقش اساسی در توسعه گردشگری این کشور دارد (Shastri, 2009: 152). مقصود از امکانات یا جاذبه‌ها، تشکیلات یا مکان‌هایی است که به‌منظور تأمین خواسته‌های گردشگران به‌وجود آمده و آن‌ها می‌توانند از این امکانات استفاده و گردش‌کنندگی (۱۳۸۲: ۳۲) بسط و گسترش ارتباطات و وسایل مدرن حمل و نقل، توسعه خدمات هواپیمایی و بهره‌برداری از راه‌های خوب ارتباطی و بر اقبال گردشگران به مقاصد خواهد افزود (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۹۰: ۱۲۹). مشارکت در ساخت و نگهداری تأسیسات جدید باعث می‌شود فرصت‌های شغلی جدیدی ایجاد گردد و خرید محصولات و خدماتی از قبیل بنزین، اقامتگاه و غذا باعث می‌شود پول بیش‌تری در شهر به جریان افتد (دیناری، ۱۳۸۴: ۲۵) توسعه زیرساخت‌ها ارتباط مستقیمی با تعداد گردشگران دارد اما برای توسعه زیرساخت‌ها در مقاصد گردشگری جایگاه ویژه‌ای در نظر گرفته نشده و جاده‌ها، سیستم‌های فاضلاب، شبکه‌های ارتباطی و بسیاری از تسهیلات تجاری برای نیازهای محلی تدارک دیده شده‌اند در حالی که این عناصر برای گردشگران نیز مهم می‌باشد (Goeldner et al, 2009: 52). یکی از راهبردهایی که اخیراً در اغلب کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته، توسعه و گسترش

توریسم در نواحی محروم و دارای پتانسیل‌های لازم می‌باشد (فاضل‌نیا و هدایتی، ۱۳۸۹: ۱۴۶) بنابراین گردشگری باید در آمایش سرزمین نقش تعادل بخشی ایفا کند و عدالت اجتماعی در توزیع درآمدها و تعادل منطقه‌ای (عدالت جغرافیایی و عدالت منطقه‌ای) در توزیع زیرساخت‌ها رعایت گردد و گرنه تضادهای منطقه‌ای مشکلات اجتماعی را به وجود خواهد آورد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۹۰: ۱۰۷) بنابراین برنامه‌ریزی منطقه‌ای گردشگری بستری برای گسترش بیش‌تر شتاب صنعت گردشگری و تنوع بخشی به الگوهای ملی می‌باشد (Baidal, 2004 : 330).

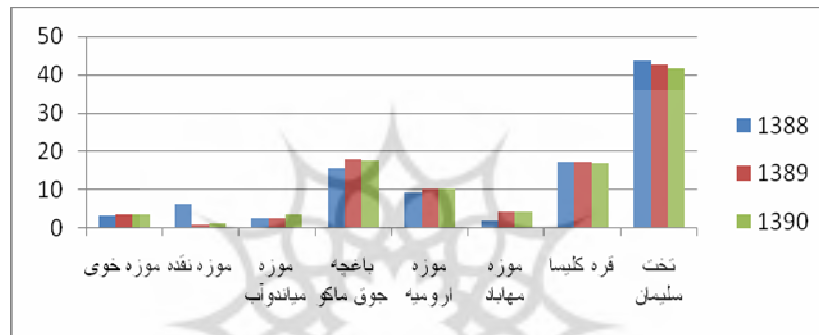
یافته‌ها و بحث

آذربایجان غربی از استان‌های توریستی کشور می‌باشد. این استان در بهار سال ۱۳۹۰، از تعداد کل ۵۴۵۳۴۱۰۲ نفر گردشگر، با تعداد ۱۴۶۶۳۷۱ نفر گردشگر به‌عنوان پانزدهمین مقصد گردشگری در بین ۳۱ استان کشور بوده و در تابستان همین سال از مجموع ۵۰۱۵۱۹۶۰ گردشگر با تعداد ۱۹۴۱۹۶۰ نفر در رتبه نهم قرار داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۱: ۳۸-۳۷). اما متأسفانه با توجه به آمار گردشگران در بهار و تابستان سال ۱۳۹۱ این استان جزء ۲۰ مقصد گردشگری کشور نبوده است. به طوری که از مجموع ۷۱۱۴۵۴۸۰ سفر انجام شده در بهار سهم استان آذربایجان غربی تنها ۱/۸۵ درصد و در تابستان همین سال سهم استان از مجموع ۷۰۸۴۹۵۲۹ سفر، ۰/۹۸ درصد بوده است.

شکل (۲) آمار گردشگران ورودی به استان آذربایجان غربی در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

نگاهی به آمار بازدیدکنندگان از موزه‌ها و آثار تاریخی استان نشان می‌دهد که درصد بازدیدکنندگان در سال ۱۳۹۰ به‌جز در موزه میاندوآب و نقده در بقیه نقاط نسبت به سال ۱۳۸۹ کاهش داشته است و آمار بازدید از آثار تاریخی استان هم‌چون قره کلیسا و تخت سلیمان تکاب نسبت به سال ۱۳۸۸ سیر نزولی داشته است (سالنامه آماری ۱۳۹۰ استان آذربایجان غربی و تحلیل نگارندگان).

شکل (۳) در صد بازدیدکنندگان از آثار تاریخی و موزه‌های استان

با توجه به شکل ۳ و ۲ نتایج نمودارها نشان می‌دهد که آمار گردشگران از سال ۱۳۸۹ تا سال ۹۰ روند کاهشی داشته به‌طوری که در سال ۱۳۹۱ به کم‌ترین تعداد رسیده است کاهش درصد بازدیدکنندگان در بازه زمانی فوق می‌تواند دلایل گوناگونی داشته باشد که می‌توان انزوای جغرافیایی استان، کمبود زیرساخت‌ها و تسهیلات گردشگری در این مکان‌ها و عدم اطلاع‌رسانی مناسب برای جاذبه‌ها و کوهستانی بودن استان و به‌تبع آن نامناسب بودن جاده‌ها می‌تواند از علل کاهش گردشگران باشد.

جهت تحلیل عاملی در گام اول ماتریس اولیه تشکیل شد به‌طوری که تعداد ۱۴ متغیر، سطرها و ۱۷ شهرستان، ستون‌های ماتریس را تشکیل دادند. از آن جایی که اساس روش تحلیل عاملی بر همبستگی بین عناصر غیر علی استوار است ابتدا باید همبستگی بین عناصر محاسبه گردیده و شاخص‌هایی که ضریب همبستگی آن‌ها بالای ۰/۵ بود، استخراج شدند.

از آماره KMO می‌توان جهت تعیین و تشخیص مناسب بودن داده‌ها و متغیرها جهت تحلیل آماری استفاده نمود. مقدار آن بین صفر و یک در نوسان است. در صورتی که KMO کمتر از ۰/۵ باشد، داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود و اگر مقدار آن بین ۰/۵ تا ۰/۶۹ باشد، داده‌ها مناسب بوده و در صورتی که مقدار آن بزرگ‌تر از ۰/۷ باشد، داده‌ها برای تحلیل عاملی بسیار مناسب خواهد بود (منصورفر، ۱۳۸۵: ۴۸). در تحلیل فوق مقدار KMO برابر ۰/۵۵۱ است و نشان از مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی است. مقدار sig برابر صفر که نشان از معنی‌داری بالای داده‌ها می‌باشد. مقدار آزمون بارتلت ۳۳۷/۲۲۹ می‌باشد که نشان می‌دهد ضریب همبستگی بین متغیرها صفر نیست.

جدول (۱) نتایج آزمون بارتلت

شاخص کیسر-مایر-الکین	۰/۵۵۱
مقدار خی دو	۳۹۷/۲۲۶
درجه آزادی	۹۱
معناداری	۰/۰۰۰

جدول (۲) مقدار ویژه اولیه عناصر و در صد تبیین واریانس نشان داده شده است. نتیجه تحلیل کاهش ۱۴ متغیر به دو عامل تأثیر گذار بوده است، دو عامل فوق ۸۲/۱۸ درصد واریانس را توصیف می‌کند. که اگر این عدد پایین تر از ۵۰ درصد باشد تحلیل عاملی قابل اتکا نخواهد بود. در تحلیل فوق بالا بودن این رقم، حاکی از انتخاب درست متغیرها است. از بین دو عامل، عامل اول با مقدار ۶۹/۷۵ درصد بیش‌ترین سهم و عامل دوم با ۱۲/۴۳ کم‌ترین مقدار واریانس را داشته است.

جدول (۲) واریانس کل تبیین‌کننده عناصر

مجموع مربعات عناصر استخراجی			مجموع مربعات عناصر دوران یافته		
کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	کل	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱۰/۳۸۴	۷۴/۱۷۴	۷۴/۱۷۴	۹/۷۶۵	۶۹/۷۵	۶۹/۷۵
۱/۱۲۱	۸/۰۰۶	۸۲/۱۸	۱/۷۴	۱۲/۴۲۹	۸۲/۱۸

تفسیر متغیرهای بار عاملی بدون چرخش آسان نیست بنابراین شاخص‌هایی که دارای ارتباط درونی هستند، حول یک محور یا عامل تجمیع شوند و با روش واریانس، عواملی که مقدار ویژه آن‌ها کم‌تر از یک است، چون باعث تبیین واریانس نمی‌شوند، از روند تحلیل خارج می‌شوند (تقوایی و شفیع، ۱۳۸۸: ۸). در تحلیل عناصر بارگذاری شده در هر یک از عوامل معمولاً بارهای عاملی که مقدار آن‌ها بزرگ‌تر از ۰/۵ است در روند تحلیل مشارکت می‌کنند.

جدول (۳) عناصر بارگذاری شده در عامل اول و دوم و بار عاملی متغیرها

عوامل	نامگذاری عامل	عناصر بارگذاری شده	بار عاملی
اول	خدمات گردشگری	تعداد سالن‌های نمایش	۰/۵۱۱
		تعداد اقامتگاه‌های عمومی	۰/۹۸۴
		تعداد کارگاه‌های صرف غذا و نوشیدنی	۰/۹۲۶
		تعداد تلفن‌های همگانی راه دور	۰/۹۴۸
		تعداد پایانه‌ها و شرکت‌های تعاونی حمل و نقل فعال	۰/۷۷۳
		تعداد پارک‌های عمومی	۰/۹۲۵
		تعداد حمام و سرویس‌های بهداشتی عمومی	۰/۸۴
		تعداد موزه‌ها و مراکز تاریخی و فرهنگی	۰/۹۳۱
		راه‌های تحت پوشش شهرستان	۰/۷۹۸
		تعداد دفاتر خدمات گردشگری	۰/۹۴۷
		تعداد واحدهای پذیرایی بین راهی استان	۰/۶۰۳
		تعداد مناطق نمونه گردشگری	۰/۹۷۱
تعداد فرصت‌های سرمایه‌گذاری گردشگری	۰/۹۵۴		
دوم	گردشگری مذهبی	تعداد اماکن متبرکه اسلامی	۰/۹۹

با توجه به عناصر بارگذاری شده در عامل اول، این عامل خدمات گردشگری نامیده می‌شود. از بین عناصر بارگذاری شده در این عامل، تعداد اقامتگاه‌های عمومی با درصد واریانس ۰/۹۸۴ و مناطق نمونه گردشگری با واریانس ۰/۹۷۱ بیش‌ترین تأثیر و تعداد سالن‌های نمایش با واریانس ۰/۵۱۱ کم‌ترین تأثیر را در این عامل داشته‌اند. در عامل دوم

تنها یک عنصر بارگذاری شده است؛ تعداد اماکن متبرکه اسلامی شامل بقعه‌ها، امامزاده‌ها، مقبره بزرگان و غیره است، که به‌همین علت، گردشگری مذهبی نامگذاری شده که ضریب تأثیر آن ۰/۹۹ است.

جدول (۴) مقدار ماتریس ضرایب عاملی برای هر شهرستان و شاخص ترکیبی

شهرستان	عامل اول	عامل دوم	امتیاز عاملی	رتبه
ارومیه	۳/۶۲۴۶	-۰/۰۶۷۳۲	۳/۵۵۷۳	۱
اشنویه	-۰/۳۵۲۷۷	-۰/۷۴۸۶۸	-۱/۱۰۱۴	۱۵
بوکان	-۰/۰۶۲۸۹	-۰/۴۴۶۶۷	۰/۳۸۳۸	۴
پلدشت	-۰/۵۸۹۴	-۰/۷۹۱۷۹	-۱/۳۸۱۲	۱۶
پیرانشهر	-۰/۲۱۶۹۹	-۰/۷۸۳۱	-۱/۰۰۰۱	۱۳
تکاب	-۰/۵۱۰۴۹	-۰/۴۲۸۴۶	-۰/۹۳۸۹	۱۲
چالدران	-۰/۴۴۴۱۵	-۰/۰۶۷۴۹	-۰/۵۱۱۶	۱۰
چاپاره	-۰/۵۶۲۶۷	-۰/۴۶۹۷۱	-۱/۰۳۲۴	۱۴
خوی	-۰/۴۸۳۱۷	۱/۸۶۱۳۱	۲/۳۴۴۵	۲
سردشت	-۰/۷۴۲۲۳	۲/۸۰۴۷۵	۲/۰۶۲۵	۳
سلماس	-۰/۰۸۰۳۴	-۰/۰۱۱۶۷	-۰/۰۶۸۷	۷
شاهیندژ	-۰/۳۵۶۸۲	-۰/۴۹۳۶۸	-۰/۸۵۰۵	۱۱
شوط	-۰/۵۷۴۳۴	-۰/۸۵۰۳۶	-۱/۴۲۴۷	۱۷
ماکو	۰/۳۷۷۰۶	-۰/۸۰۶۴	-۰/۴۲۹۴	۹
مهاباد	۰/۳۴۳۳۹	-۰/۴۹۲۷۴	-۰/۱۴۹۳	۸
میاندوآب	-۰/۱۴۹۵۵	-۰/۳۵۹۸۸	۰/۲۱۰۳	۶
نقده	-۰/۱۸۵۵۹	۰/۵۱۵۵۱	۰/۳۲۹۹	۵

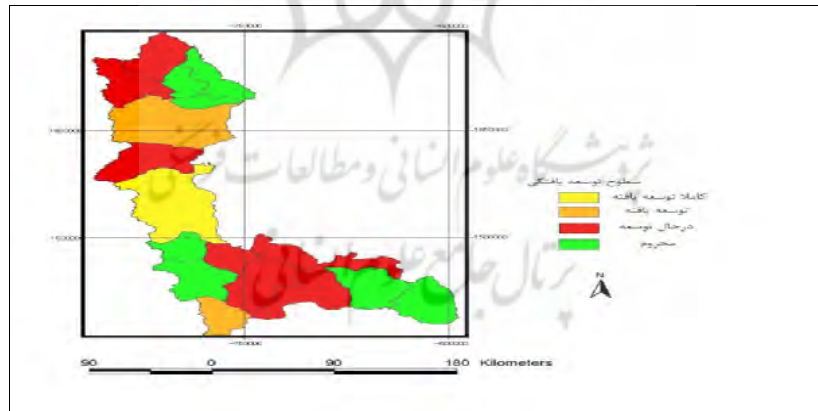
پس از انجام تحلیل عاملی، شاخص ترکیبی محاسبه شد. این شاخص نشانگر امتیاز مقایسه‌ای هر شهرستان نسبت به شهرستان‌های دیگر است که نتیجه آن، رتبه هر شهرستان را مشخص می‌نماید.

براساس جدول فوق شهرستان‌ها به لحاظ توسعه‌یافتگی در چهار سطح کاملاً توسعه یافته، توسعه یافته، در حال توسعه و محروم سطح‌بندی گردید که نتایج در جدول زیر آورده شده است.

جدول (۵) سطح بندی شهرستان‌ها به لحاظ زیرساخت‌های گردشگری

شهرستان‌های همگن	سطوح توسعه‌یافتگی
ارومیه	کاملاً توسعه یافته
خوی، سردشت	توسعه یافته
چالدران، ماکو، مهاباد، سلماس، میاندوآب، نقده، بوکان	در حال توسعه
شاهیندر، تکاب، پیرانشهر، چابهار، اشنویه، پلدشت، شوط	محروم

با توجه به جدول (۶) مشخص می‌گردد که همه شهرستان‌های استان در سطوح همگن قرار نگرفته‌اند به طوری که شهرستان ارومیه در سطح کاملاً توسعه یافته و شهرستان‌های خوی و سردشت، توسعه یافته و شهرستان‌های چالدران، ماکو، مهاباد، سلماس، میاندوآب، نقده، بوکان در حال توسعه و بقیه شهرستان‌ها محروم‌اند. در شکل (۵) سطوح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان مشخص شده است.

شکل (۴) نقشه سطح بندی شهرستان‌های استان آذربایجان غربی به لحاظ برخورداری از زیرساخت‌های گردشگری

برای تعیین ارتباط بین تعداد جاذبه‌ها و توسعه‌یافتگی شهرستان، تعداد جاذبه‌های هر شهرستان و امتیاز عاملی آن وارد نرم‌افزار spss گردید. نتایج حاکی از آن است که بین دو عامل فوق ارتباط معنی‌داری وجود دارد (sig=۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی بین آن‌ها ۰/۷۵۳ می‌باشد. که نشان از رابطه مثبت بین دو عامل فوق می‌باشد.

جدول (۶) ضریب همبستگی بین تعداد جاذبه‌ها و توسعه شهرستان

ضریب همبستگی پیرسون	۰/۷۵۳
معناداری	۰/۰۰۰

نتیجه‌گیری

استان آذربایجان غربی از استان‌های دارای پتانسیل بالای گردشگری است و بسیاری از جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی و اکوتوریستی را در خود جای داده است. وجود مرزها و بازارچه‌های مرزی قابلیت بسیار مهمی در جذب گردشگر می‌باشد، ولی کوهستانی بودن اکثر شهرستان‌های این استان دسترسی به شهرها را از طریق جاده‌ها با مشکل مواجه نموده و برخی شهرها کاملاً در مهجوریت به سر می‌برند، حال آن‌که جاذبه‌های اکوتوریستی فراوانی در آن‌ها وجود دارد. توسعه کم زیرساخت‌های گردشگری، این استان را با کمبود گردشگر مواجه نموده است به طوری که در تحقیق حاضر نیز کاهش گردشگران نسبت به سال‌های قبل مؤید این موضوع است. نابرابری در توزیع زیر ساخت‌ها و تأسیسات و تسهیلات گردشگری در همه شهرستان‌ها وجود دارد به طوری که شهرستان ارومیه به عنوان مرکز استان، در سطح کاملاً توسعه‌یافته و در رتبه اول و شهرستان‌های خوی و سردشت، توسعه یافته و شهرستان‌های چالدران، ماکو، مهاباد، سلماس، میاندوآب، نقده، بوکان در حال توسعه و شهرستان‌های شاهیندر، تکاب، پیرانشهر، چابهار، اشنویه، پلدشت، شوط محروم هستند. علت در رتبه‌های آخر قرار گرفتن شوط و پلدشت (که بخشی از ماکو بودند) تبدیل آن‌ها در سال ۱۳۸۹ به شهرستان می‌باشد که به همین علت از زیرساخت‌های پایین‌تری نیز برخوردارند ولی در مجموع کل شهرستان‌های استان، به جز ارومیه، خوی و سردشت به لحاظ برخورداری از زیر ساخت‌های گردشگری در سطوح محروم و نیمه‌محروم قرار دارند که لزوم

توجه مسئولان و برنامه‌ریزان شهری را می‌طلبد. نتایج دیگر نشان می‌دهد که بین تعداد جاذبه‌ها و برخورداری از زیرساخت‌ها در هر شهرستان رابطه مثبت وجود دارد و هر چه شهرستان‌ها توسعه‌یافته‌تر باشند زیرساخت‌های گردشگری نیز در آن‌ها افزایش می‌یابد. پس می‌توان گفت توسعه زیرساخت‌های گردشگری از عواملی است که می‌تواند به کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای نیز منجر گردد ولی قبل از هر کاری باید جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و اکوتوریستی برای گردشگر علی‌الخصوص گردشگران بومی معرفی گردد تا زمینه‌های با ورود گردشگر، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها نیز گسترش یابد. برای توسعه گردشگری توجه به پیشنهادات تا حدی می‌تواند راهکاری جهت حل مشکلات گردشگری باشد.

- توجه به شهرستان‌های محروم و نیمه محروم مخصوصاً نقاط مرزی و دارای جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی و اکوتوریستی از قبیل چالدران، ماکو، پلدشت، پیرانشهر؛

- تقویت بازارچه‌های مرزی و روابط سیاسی و تجاری بین همسایگان کشور به میزان قابل توجهی می‌تواند در جذب گردشگر داخلی و خارجی مؤثر واقع شود؛

- ایجاد سایت‌های گردشگری و لزوم توجه به علاقمندی جامعه شهری به گردشگری روستایی؛

تقویت زیرساخت‌ها و احداث بزرگراه‌ها در مسیرهای پر تردد و رفع نقاط گرهی خطرآفرین در راه‌های مواصلاتی شهرستان‌ها؛

- تبلیغات گسترده در سطح ملی و بین‌المللی جهت معرفی جاذبه‌های گردشگری استان؛

- تهیه و تدارک محل‌های اقامت در نزدیکی مناطق گردشگری، متناسب با هر سلیقه و درآمدی برای گردشگران و توجه به وجود مذاهب مختلف در سطح استان و ایجاد خدمات در نزدیکی کلیساها، امامزاده‌ها و جاهای دیگر؛

- تقویت برنامه‌های فرهنگی و معرفی آداب و سنن قومیت‌های مختلف با اجرای برنامه‌ها جهت توسعه گردشگری فرهنگی.

منابع

- امانپور، سعید؛ محمدی، اصغر؛ ناصر، مریم (۱۳۹۲)، «رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خوزستان از لحاظ شاخص‌های گردشگری»، *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، سال پنجم، شماره ۲، ص ۲۰۱-۲۲۱.
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ سقایی، مهدی (۱۳۹۰)، «گردشگری (ماهیت و مفاهیم)»، چاپ ششم تهران، انتشارات سمت
- تقوایی، مسعود؛ اکبری، محمود (۱۳۸۸)، «مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری شهری»، اصفهان، پیام علوی.
- تقوایی، مسعود؛ صفراآبادی، اعظم (۱۳۹۰)، «نقش مدیریت شهری در دستیابی به توسعه پایدار گردشگری شهری، مطالعه موردی: کرمانشاه»، *مطالعات جغرافیای مناطق خشک*، سال اول، شماره ۴.
- تقوایی، مسعود؛ معافی، فؤاد؛ رحیمی، راضیه (۱۳۹۲)، «سطح‌بندی شهرستان‌های استان گیلان از لحاظ امکانات و جاذبه‌های گردشگری جهت تعیین قطب‌های گردشگری، *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، سال پنجم، شماره ۲، ص ۲۲۳-۲۳۸.
- سلیمانزاد، ایرج؛ عالی اف، عیسی (۱۳۹۰)، «توسعه کارآفرینی در گردشگری برای توسعه پایدار (مورد مطالعه شده: استان آذربایجان غربی)»، *همایش گردشگری و توسعه پایدار*، دانشگاه آزاد واحد همدان.
- شمعی، علی؛ موسی‌وند، جعفر (۱۳۹۰)، «سطح‌بندی شهرستان‌های استان اصفهان از لحاظ زیرساخت‌های گردشگری با استفاده از مدل Topsis و AHP، *مطالعات پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال سوم، شماره ۱۰، پاییز.
- صالحی، صادق؛ حسن‌پور، محمود (۱۳۹۱)، «برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری: نگرشی کاربردی به برنامه‌ریزی و بازاریابی گردشگری»، بابلسر: دانشگاه مازندران، چاپ اول.
- ضیایی، محمود؛ شجاعی، مسلم (۱۳۸۹)، «سطح‌بندی مقصدهای گردشگری: واکاوی مفهومی نو در برنامه‌ریزی فضای گردشگری»، *فصلنامه مطالعات گردشگری*، شماره ۱۳، ص ۴۵-۲۶.

- فاضل‌نیا، غریب؛ هدایتی، صلاح (۱۳۸۹)، «راهبردهای مناسب برای توسعه گردشگری دریاچه زریوار»، *جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۹ ص ۱۷۰-۱۴۵.
- قنبری، ابوالفضل (۱۳۹۰)، «تحلیل نابرابری‌های مسکن روستایی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۸۷»، *مسکن و محیط روستا*، شماره ۱۳۶، صص ۳۳-۵۰.
- گی، چاک، وای (۱۳۸۲)، «جهانگردی در چشم‌اندازی جامع»، ترجمه علی پارساییان و سیدمحمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم.
- منصورفر، کریم (۱۳۸۵)، «روش‌های پیشرفته آماری همراه با برنامه‌های کامپیوتری»، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- وارثی، حمیدرضا؛ تقوایی، مسعود؛ شاهپوندی، احمد (۱۳۹۰)، «تحلیلی بر وضعیت زیرساخت‌های گردشگری در شهر اصفهان (با تأکید بر هتل‌ها)»، *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، جلد ۲۲ شماره ۴.
- ویلیامز، استفان (۱۳۹۰)، «جغرافیای گردشگری»، ترجمه محمود ضیایی، تهران، دانشگاه پیام نور.
- Bardal, A. Ivars. Josep. (2004), "*Tourism planning in Spain: evolution and perspective*", *Annals of Tourism Research*, University of Alicante, Spain, vol. 31, No 2. pp 313-333.
- Bhatia, A.K. (2002), "*Tourism Development: Principles and Practices*", Sterling Publishers Pvt. Ltd, 424 pages.
- Eccles, G., costa, J. (1996), "Perspectives on tourism development, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Volume 8 , Number 7 pp 44-51.
- Goldner, Charles R. Brent ritchi, J.R. (2009), "*Tourism: Principles, Practices, Philosophies*", John Wiley & Sons, Inc, New Jersey
- Fabrigar, Leandre R., Vegener, Duane T. (2012), "*Exploratory Factor Analysis*", Oxford University Press, New York
- Harrington, Donna, (2008), "*Confirmatory Factor Analysis*", Oxford University Press, New York

- Inkson, Clare, Minnaert, Lynn. (2012), "**Tourism Management: An Introduction**", SAGE publication, Ltd
- Khandaroo, Jameel (2007), "Transport infrastructure and tourism development", *Annals of Tourism Research*, Volume 34, Issue 4, Pages 1021-1032.
- Khunou, Reynish, Pawson, Tseane & Ivanovic (2009), "**Fresh Perspectives: Tourism Development I**", Pearson South Africa, 403 pages.
- Shastri, Prabha Ranade (2009), "**Infrastructure Development and its Environmental Impact: Study of Konkan Railway**", Concept Publishing Company, India.

